

(Deutscher Auszug.) Zur Frage nach dem Ursprung des Suffixes -val, -vel. Im vielumstrittenen Instrumental-Komitativsuffix -vel 'mit' ist das v kein in intervokalischer Stellung entstandener anorganischer Laut, sondern gehört zum Stamme des Kasussuffixes; das -l ist urspr. die Endung des Ablativs, welche sich im Ungarischen ebenso, wie in verwandten Sprachen zum Kasussuffix des Instr.-Komitativs entwickelt hatte. Der Bestandteil ve- des Suffixes ist jedoch kein selbständiges Wort und kann nicht mit den bis nun herangezogenen Stammwörtern der verwandten Sprachen zusammengestellt werden. Dieses -vel ist urspr. mit dem Ableitungssuffix der adverbialen Verbalnomina (Gerundien) wie *ewrewlvel* (JókaiK. 21) 'sich freuend, indem er sich freut', *nyitval* 'öffnend, geöffnet', *vervel* 'schlagend, geschlagen', identisch, in deren -v- wir bekanntlich das nomen verbale -Suffix -v- ~ -u- vor uns haben. Auf Grund der übereinstimmenden Bedeutung, sowie von Formen, die zwar adv. Verbalnomina waren, jedoch auch als Nomina mit Kasusendung empfunden werden konnten, wurde ein Kasussuffix -vel erschlossen, welches an die Stelle des ursprünglicheren einfachen Instr.-Kom.-Suffixes -l trat (z. B. *lesvel 'lauern', *lepvel 'bedeckend'; diese Formen konnten aber an die Hauptwörter *les* 'Hinterhalt', *lep* 'Decke' geknüpft werden und als 'insidiis'; 'mit der Decke' empfunden und *les-vel*, *lep-vel* gedeutet werden. Diese Form -vel wurde verallgemeinert und diese verdrängte das ältere Suffix -l: *lese-l, *lepe-l). Nach Analogie der Reihen, wie -nek (Dat.): *nekem*, *nál* 'bei': *nálam* 'bei mir', -tól 'von': *tőlem* 'von mir' wurden schliesslich zu -vel 'mit' die mit Personalsuffixen versehenen Umstandswörter *velem* 'mit mir', *veled* 'mit dir' usw. gebildet.

Az ugor or-tól a magyar gerinc-ig

Nyelvészeink úgy látszik, elfogadták Simonyi azon megállapítását, hogy *gerinc* szavunk a német *Kreuz* szó átvétele volna.¹ Azonban ez a származtatás hangtörténetileg éppúgy elfogadhatatlan, mint Budenz etimológiája, mely szerint *gerinc* szavunk ósláv *grebenecъ* 'pecten' szóból származna.² Ezen utóbbi származtatásnak ellenmond szavunk hangtörténete, u. i. *gerinc* régi nyelvi alakjai *n* nélkül valók, az előbbi származtatás pedig azért lehetetlen, mert német jövevényszavaink azt mutatják, hogy az -eu-val jelölt német kettőshangzó -aj-ként jött át nyelvünkbe, pl. ném. *Esszeug* > magy. *eszcajg* ~ *eszcajg*, ném. *Kreuzer* > magy. *krajcár* > *karajcár* ~ *garajcár* stb. A középfelnémet *kriuze* alakból sem indulhatunk ki, mert ennek *iu* (*ü*) hangja a szabályos *ü*-n kívül esetleg *i* han-

¹ Nyr. 49: 37—38.

² NyK. 1: 315.

got is adott volna ugyan,³ de a felnémet *iü* > *eu* diftongizálódás folyamata már be volt fejezve, midőn *gerinc* szavunk feltűnik.

Hogy e szó történetét világosan láthassuk, kezdjük vizsgálódásunk abban az időben, mikor még nem volt meg nyelvünkben ez a szó.

Ha *gerinc* szavunkat az ó-magyar korban nem ismerték, mivel fejezték ki e kor magyarjai a 'spina dorsis, Rückgrat' fogalmát? — A *hátor* összetétellel, mely a XV. sz.-tól szerepel nyelvünk emlékeiben, v. ö. *hátor* 'spindorsum' (Schlägeli szój. XV. sz.), *hata orya* (Murmelius), *hataa orya* (Érdy C. 501). Zsirai, ki e szavunk szótári adatait összeállította,⁴ úgy látzik csak állatok hátgerincére véli használnak a *hátor* összetételt, melynek utótagjában mai *orr* szavunk régibb 'hosszú-kás föld- v. testnyúlvány' jelentésben szerepel, v. ö. *ormány*,⁵ *ormánygallér* 'focale' (C. MA.⁶). Azonban legközelebbi rokon nyelveink arról tanuskodnak, hogy ezen *or* szó ott emberi testrész jelölésére is járatos. Így pl. van egy vogul *la'il-ur* összetétel, szóru-l-szóra fordítva jelentése 'láb-or' azaz 'az alsó lábszár előrésze';⁷ másutt még pontosabb meghatározást is ad Munkácsi:⁷ 'az alsó lábszár előrésze, hol a bőr a csonthoz simul,' máskor pedig 'szárcsont' szóval fordítja.⁸ Reguly szótári jegyzetei közt is megvan: *lail ur* 'lábszár'. Munkácsi kiadatlan vogul szövegeiben még érdekesebb adatokra bukkanunk; itt van elsősorban a *sis-uräm* összetétel, melynek jelentése 'hátgerinc': (*sis* 'hát', alaktanilag v. ö. FL. *la'il-ur*, AL. *löl-ur* 'lábfej' és FL. *la'il-uräm* 'singcsont', *nol-uräm* 'orrhát' és AL. *nöl-ur* 'orrgerinc', ezekben mind a vogul *ur* szó szerepel, mely a magyar *or* szónak felel meg).⁹ De *or* szavunknak nemcsak a vogul nyelvben van megfelelője testrészjelölő szavakban, hanem a másik ugor nyelvben, az osztjákban is, hol ember és állat háti vonulatának jelzésére szolgál. Így osztják *tšantš-*

³ Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter d. ung. Sprache. p. 283.

⁴ MNy. 23: 312.

⁵ Mészöly MNy. 27: 278. kk.

⁶ Munkácsi: Vogul Népköltési Gyűjt. II: 295, 297, 303.

⁷ Op. laud. II: 504.

⁸ O. c. II: 295.

⁹ Ezen kéziratoss adatokat Munkácsi Bernát tanfelügyelő úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani; most készülő vogul szótárából munkatársa Knöpfler László barátom jegyezte ki e szavakat.

űr 'Mitte des Rückens',¹⁰ (*tšantš* 'Rücken'),¹¹ de állatokra is vonatkozik: (*hogos*) *šaš ur* '(nyuszt) hátbeli szőre' (v. ö. vogul *sis-uräm* 'hátgerinc').

Mi volt ezen *ur* szócskának a jelentése? Ezt úgy állapíthatjuk meg legkönnyebben, ha megnézzük az ugor, esetleg finnugor 'hátgerinc' jelentésű szinonimákat. Akkor meglátjuk, milyen módon jelölték ezen rokon nyelvek a hátgerincet. Ilyen a vogul *ses-lusem*, itt *ses* 'hát' + *lusem* 'csont' összetételével van dolgunk.¹² Az osztják *tšantš-ijat* = 'Rücken' + 'Gelenk', *tšantš-tow* pedig 'Rücken' + 'Knochen' jelentésű szók összetételei.¹³ Ilyen még az osztják nyelvben *s-s-pòdál* 'gerincecsont' tkp. 'hátcsont',¹⁴ továbbá osztják *sábəl-lou* 'nyakcsont = nyakosiga'.¹⁵ A távolabbi finnugor nyelvekből is idézhetünk példákat, ilyen pl. a votják *sur-li* 'Rückgrat',¹⁶ mely összetételben *li* jelentése 'csont, száka', ilyen a cseremis *tup arda lu ~ tup lu* 'Rückgrat', mindkét összetételben a *lu* utótag jelentése 'csont'.¹⁷ Ezen összetételek utótagjának jelentése mutatja, hogy a magy. *hát-or*, vog. *sis-ur: *sis-uräm*, osztj. *tšantš-űr* utótagjának jelentése, a többi finnugor nyelvek szemléletmódjának megfelelően valószínűleg 'csont' volt.

Azonban csak az ugor nyelvekben figyelhető meg ezen *ur* > *or* szónak 'csont' jelentése. A többi finnugor nyelvek tanúságtétele szerint az *ur* szónak 'csont' jelentése csak másodlagos, mert a finnugor *ur* szó elsődleges jelentése 'hegy, domb, dombvonulat' volt, és ez a jelentés is megőrződött az ugor nyelvekben a másodlagos 'csont' jelentés mellett: vog. É. *ur* 'hegy', osztj. *ur*, *uräm* 'domb, halom, dombnyúlvány, Landrücken', magy. *bércor*, *orom* stb.¹⁸ Ezen 'domb' jelentés eredetibb voltát mutatják a többi finnugor nyelvek, hol csak ez a jelentés fordul elő: finn S. *vaara* 'saltus, mons silvis vestitus', votják *vyr* 'Hügel, Vorgebirge, Landspitze', *vir*, *ver* 'domb, halom', *vir-jil*

¹⁰ Paasonen: Ostj. Wb. N° 2862.

¹¹ Az osztják K. *ü* hangnak vog. *u* felel meg, pl. osztj. *üp* 'Vater meines Mannes' ~ vog. *up*. osztj. *űr* 'Seite' ~ vog. *ur*, osztj. *ütš*, *üs* 'Rock' ~ vog. *us*, *vus*, 'Kleider'.

¹² Ahlqvist: Wog. Wb. Toim. II: 51.

¹³ Paasonen: Ostj. Wb. N° 2862.

¹⁴ Pápay: Ugor Füzetek 15: 18, 19.

¹⁵ Pápay: Ugor Füzetek 15: 48 és 63.

¹⁶ Munkácsi: Votják szótár.

¹⁷ Szilási: Ugor Füz. 13: 44 és 262.

¹⁸ Zsirai MNy. 23: 311 k., Mészöly MNy. 27: 277 kk.

'dombhát, domb orma'.¹⁹ A finnugor *ur* szó másodlagos 'csont, gerincecsont, hosszúkás csont' jelentése úgy keletkezett, hogy a természetet járó ugor ember önmagát viszonyította a természethez, és látta a hasonlatosságot az elnyuló hegyek és a hosszúkás, húsból kiemelkedő csontok közt. Így beszélhetünk a kebel *dombjáról* vagy *halmáról* vagy az emberi szőrzet sűrű *erdejéről*, az ember és a tó *fenekéről*, vállunk *gödréről*, a ház és a láb *sarkáról* és valakinek s.ge *partjáról*, mert itt is az ember valamely testrészét viszonyítjuk a természet oly megjelenési formájához, mely hasonlít az illető testrészhez.

Bennünket most az *or* szó finnugor megfelelői és jelentésük változása nem érdekelnék, foglalkozzunk inkább azon ősmagyar, ugor eredetű szóval, mely a *hátor* összetételben a 'Rückgrat, gerinc' jelölésére szolgált. Csodálkozva kérdezzük: mivel magyarázhatjuk e szónak a magyar nyelvből történt hirtelen eltűnését? A XV. században t. i. még élő szó, a XVI-tól kezdve azonban eltűnik szójegyzékeinkből és ma már csak származékokban (*ormány, orom, ormó, ormótlan*) illetve birtokos személyragos alakban (népnyelvi *disznó orja* OklSz. MTsz.) van meg. De csak 'Rückgrat' jelentésben avult el és tűnt el az *or* szó, 'Nase' jelentésben mind a mai napig meg van nyelvünkben, bár a mai köznyelvben *r* hangja megnyúlt: *orr*. Ez az *orr* szó etimológiailag kétségekívül azonos az *or* 'Rückgrat' szóval; eleinte **nyol-or* összetételben használták, ennek jelentése 'orr-gerinc, orresont' volt, mint a vog. *ñol-ur, ñol-uräm* szóé, később pusztá *or* > *orr* alakban. De a XV. sz. magyarjai már nem érezték az *or* 'Nase' és az *or* 'Rückgrat' etimológiai összefüggését, szókincsükben nem tartozott egy családba ez a két szó, így tehát homonímákként éltek az akkori beszélők tudatában. A szavak eltűnésében pedig a homonímia a főbűnös, különösen, ha a két homoním szó ugyanazon fogalmi körbe tartozik, és így a két azonos hangtestű szó könnyen félreértést okozhat.²⁰ Az egyik szó elavulása annál valószínűbb, menél közelebb állnak fogalmilag egymáshoz, menél nagyobb így az eshetőség felcserélésükre. A *vár* 'Schloss' főnév és a *vár* 'wartet' ige nem kerülnek oly mondatkapcsolatba, hogy a *vár* ige helyett a *vár* főnévre gondolhassunk. Tehát nyelvi együttlétezésük nem veszélyezteti a megértést. De *rég* (~ *rég*) 'der Morgen' és *rég* 'lang' könnyen fölcserélhetőek voltak (pl. *rég jött*), így a *rég* 'der Morgen' alak a félreértés elkerülése végett

¹⁹ Zsirai MNy. 23: 311 k., Mészöly MNy. 27: 277 kk.

²⁰ Horger: Nyelvtud. alapevei.² 168. §.

eltűnt, s ma már ragozott *rëggel* alakban használjuk (v. ö. NySz).

Annak bizonyítására, hogy az *or* 'gerinc' és *or* 'Nase' szavak családosítása és értelmezése körül a beszélők tudatában zavar keletkezett, Dugonics megállapítását idézhetjük az *orja* szóval kapcsolatban.^{20a} *Disznó órájával jó a lencse* szólást magyarázva mondja: „Csudálatos dolog, hogy minden állatnak orra van, csak a disznónak van órája. Pedig bizonyosan órája annak nem ögyéb, hanem orra, mely után feje, nyaka és háti gerince következik. Ezt nem ögyébnek, hanem a szokásnak tulajdoníthatni. Mert úgy mondatik órája és orra, mint sorja és sorra“. Itt láthatjuk, hogy az *orja* (*órája*) és *or* (*orra*, *orra*) szók részleges homoním volta zavarta Dugonicsot és kortársait. Mennyivel inkább zavarhatta a XV. századi beszélőket az *or* 'gerinc' és az *or* 'Nase' szók teljes egybehangzósága!

Arra is gondolhatunk, hogy a XV. sz.-ban nem különült el az *or* 'Nase' és az *or* 'Rückgrat' szó, hanem a beszélők úgy érezték, hogy az *or* szónak több jelentése van '1. Nase, 2. Rückgrat, 3. Landrücken'. Viszont azt is tapasztaljuk, hogy a többjelentésű szóknak azon jelentése szokott elavulni, melyet valamely egyjelentésű szóval is kifejezhetünk. Pl. a 'Fuchs' fogalmának jelölésére a magyar nyelvben két szó volt: a *róka* és a *ravasz*. Azonban az utóbbinak két jelentése volt: 1. 'Fuchs', 2. 'schlau', később első jelentése elavult, mert ezt az egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *róka* szóval is ki lehet fejezni.²¹ Ez a célszerűségi szempont okolja meg 'Rückgrat' jelentésű *or* szavunk illetve *or* szavunk 'Rückgrat' jelentésének eltűnését is. Ugyanis az *or* > *orra* szónak 'Nase, Schnabel, Bergrücken' jelentése és 'Rückgrat' jelentése volt. Úgy a 'Nase', mint a 'Bergrücken' a szemléző előtt terült el. De ugyanakkor az *or* szóval jelölték a gerincet is, tehát egy oly testrészt, mely a test hátsó felén volt. Az egyik jelentésnek el kellett avulnia, és a 'gerinc' jelentés volt az, amelyik eltűnt, de ugyanakkor eltűnt a 'Landrücken, Bergrücken' jelentése is, és ezek utóbbi jelentések hordozóivá részben továbbképzett (*orom*, *ormó*), részben újabb szók lettek.

Mikor valamely szó vagy annak valamely jelentése elavulni kezd, akkor a beszélők vagy a nyelv eddigi anyagából, vagy szóalkotás útján vagy kölcsönvétellel gondoskodnak egy-

^{20a} Magyar példabeszédek és jeles mondások. II. szak. III. rész: Orr-verések. Magy. irod. ritkaságok IX: 9.

²¹ Horger: Nyelvtud. alapelvei.² 148. §.

jelentésű és nem-homoním szóról ugyanezen fogalom jelölésére. Tehát, ha valamilyen egyjelentésű akár eredeti, akár jövevényszóval ki lehetett fejezni azt a bizonyos fogalmat (a mi esetünkben a 'gerinc' fogalmát), melynek jelölésére eddig csak többjelentésű vagy homoním szó volt a nyelvben, akkor ez a szó lépett az elavult szó helyére.

Melyek azon egyjelentésű szavaink, melyek a XVI. sz.-tól kezdve a kétjelentésű *or* szót 'Rückgrat' jelentésben helyettesíthették? Négy ilyen szavunk volt: 1. *borda* (*haat bordaia*, 1590: Szikszai Fabricius szój. p. 49.). Ez azonban nem volt egyjelentésű, tehát nem tudott 'Rückgrat' jelentésben elterjedni. U. i. általában 'Rippe' volt a jelentése (l. NySz.), megkülönböztetésül jelzőt tettek melléje: *oldalnak bordája* 'Rippe', *hátnak bordája* 'Rückgrat, vertebra'. (*Borda* szavunk szláv eredetű < szláv *brdo*, EtSz.) Második pótszavunk *csigolya*, mely eleinte csak a nyaki részt jelentette 'vertebra cervicalis', a XVI. sz.-ból (OklSz., NySz.), *nyakcsigolya* id. (NySz. 1620), *niak chiga*, *nyaka csuga* 'vertebra cervicis' (EtSz.), de jelentése később eltolódott, mint ez testrészeknél gyakran megtörténik, így pl. a régi nyelvben és a nép nyelvében *jonh* jelentései 'gyomor', 'máj' és 'zsigerek', a *kéz* szó jelentései 'Hand' és 'Arm',²² a *mi má* szavunk eredetileg 'mell' jelentésű volt, de 1808-ban *hölgy-mál* jelentése 'a hermelin hasa bőre'.²³ Ilyen jelentés-eltolódást tapasztalunk *csiga* ~ *csigolya* szavunknál, mely szó valószínűleg szintén szláv eredetű, miről máskor szándékszem megemlékezni. 3., Hátgerinc értelemben használatos a *gerezd* ~ *girizd* szó is (MTsz. és Csűrű: Szamosháti szótár, s. v. *hát-gerezd*), ez a szó is szláv eredetű (l. CzF.). Tehát a fenti három kevésbé elterjedt és használt 'gerinc' jelentésű szavunk szláv eredetű. 4., Marad végül a *gerinc* szó, melyről jelen tanulmányomban bővebben óhajtok szólni.

Északkeleti Magyarországon találhatjuk a *gorc* szót,²⁴ melynek jelentései 'domb, hegygerinc, a földnek gerinc formájú emelkedése, mocsáros helyen levő szigetecske'. Ezen *gorc* szavunk ma csak egy bizonyos vidéken van meg és a magyar nyelv történeti szókincséből nem mutatható ki, tehát itt vagy megőrzött régiségről vagy újabb jövevényszóról van szó. Nekem az a véleményem, hogy ez a *gorc* szó azonos a 'hegy' jelentésű szláv *gora* szónak kicsinyítő képzős *gorica* származéká-

²² Erdődi Nyr. 64: 20 k.

²³ Mészöly Szegedi Füz. 3: 118.

²⁴ MTsz. és Hefty Gyula Nyr. 40: 169.

val, mely a magyarban *gorica alakban meghonosodva itt a nyelvtörténet folyamán többféle változáson ment át.

A két nyíltszótagos hangtörvény alapján először is szabályosan *gorca lett belőle (v. ö. szláv *palica* > magy. *pálca*, szláv *opatica* > m. *apáca*, szláv *medenica* > m. *medence*²⁵). E *gorca alak végső -a hangját aztán tévesen 3. személyű birtokos személyragnak fogták fel és elvontak belőle egy 'domb, hegygerinc, földnek gerincformájú emelkedése' jelentésű *gorc* főnevet.²⁶

Ugyancsak Szatmár és Szabolcs vármegyékben használatos a *goronc* szó is 1., 'kaszálónak emelkedettebb része' (Szabolcs m.), 2., 'mocsaras helyen vagy nádasban levő emelkedettebb földdarab, szigetecske' (Szatmár m. l. MTsz.). Ez a szó valószínűleg a *gorc* és a *gorand* ~ *gorond* szók (OkI Sz. MTsz.) összevegülésének az eredménye (a *gorond* szóra l. A s b ó t h Nyelvtud. III: 4, 12 stb. E *gorond*-ból hangrendi átesapással *gërend > görönd lett, s ebből egyrészt *ë* > *i* változással *gërind* > *girind*, másrészt az *n* kiesésével *gëred*. MTsz.).

A *gorica* alakból a két nyíltszótagos hangtörvény alapján keletkezett *gorca alakból hangrendi átesapás következtében *gërce lett. Éppen számos szláv eredetű jövevényszavunknál tapasztalhatunk ily hangrendi átesapást, pl. szláv *kosmata* > magy. *köszméte*, szláv *samonica* > magy. *szamóca* > nyj. *sze-mőce*, szláv *kopanjica* > m. *köpéce*, de természetesen más eredetű szavainknál is, pl. *topog* > *tipég*, *gomb* ~ *gömb* stb.²⁷ A hangrendi átesapás következtében keletkező két alak területileg teljesen elkülönül, így esetünkben a hátsó hangrendű *gorc* alak használata ma Északkelet-Magyarország négy vármegyéjére szorítkozik, a másik elülső hangrendű alak pedig több változatban a magyar nyelvterület többi részén használatos. A hangrendi átesapás következtében a *gorca alakból elsősorban *gërce lett, melynek emlékét egyrészt a *Gërce* helynevek őrzik (Ugocea, Vas m.), másrészt pedig a 'gerinc' jelentésű *girce* tájszó (Gömör m., MTsz.). Ennek szóvégi -e hangját azonban szintén 3. személyű birtokos személyragnak fogták fel, és ezért elvonódott belőle a 'kis domb' jelentésű somogy megyei *görc* szó, melyből szókezdő *g* > *d* változással *dörc* 'domb, halom, dimbesdombos hely' is lett (MTsz.).²⁸

²⁵ Horger: Magy. szavak tört. 17.

²⁶ Szatmár, Szabolcs, Bereg megyék, Bodroglók, MTsz.

²⁷ Horger MNy. 23: 131.

²⁸ A MTsz. közöl egy *gürü* szót 'zsombék' jelentésben; csak hogy a baranyamegyei *gürü* jelentése nem 'zsombék', hanem 'mocsár' és a zsom-

Gyakran tapasztaljuk, hogy testrészt jelölő szóból képzett igével jelöljük az ugyanezen testrész-végezte műveletét, pl.: *kéz: kezel, láb: lábal, fej: fejel, váll: vállal, has: hasal.*²⁹ Így keletkezhetett a *gürc (> *görc*) szóból, melynek 'kis domb, domb felső része, domb gerince, ember és állat gerince' (v. ö. *girce* 'gerinc') volt a feltehető jelentése (l. lent) a *gürcöl* ige, melynek elsődleges jelentése bizonyára '*háton visz (nehéz terhet)' volt és ebből fejlődtek további jelentései → 'erőlködik, vmit erőnek erejével végbe akar vinni' (Nagykúnság, Szeged vidéke, MTsz.) → 'keservesen dolgozik'. Ezen utóbbi jelentésben vált tájszavunk köznyelvi szóvá. Jelentésfejlődési párhuzamként idézem a következő példákat: magy. *hát* 'Rücken': *hátal* 'háton terhet hord', finn *kanta* '*hát → sarok': *kantaa* 'hordani',³⁰ mert ezek tisztán mutatják a *girce* ~ *gürc 'gerinc' és *gürcöl* jelentéstani viszonyát.

A fentebbi *gërc-ből régi nyelvi *gërec* lett (NySz.) és ebből előbb *gërec*, *gëric* (NySz.), majd járulékos *n*-nel (mint a *saccol* > *sancol*, *uszol* > *unszol*, *tornác* > *tornánc*, *Ignác* > *Ignánc*, *harminc*, *Velence*-féle esetekben) *gërenc* (NySz., MTsz.), *gërenc* (NySz., MTsz.), *girinc* (NySz., MTsz.) és a köznyelvivé vált *gërinec alak*.

Az ország legnagyobb részén, úgy a köz-, mint a népnyelvben a *gerinc* szó járatos 'hegy-, ház-, hátgerinc, valaminek felső része' jelentésben. Mint említettük ez az általánosan használt szó a XVI. sz.-tól kezdve lelhető fel nyelvemlékeinkben. Arra is rámutattunk, hogy a *gerinc* szó szláv *gora* szónak kicsinyítő képzős alakjából származik. Most fölmerül a kérdés, melyik szláv nyelvből ered szavunk? Nem lehet tót vagy cseh eredetű, mert ezekben a nyelvekben a szókezdő *g* hang *h*-vá változott (*hora*). Nem eredhet az oláh nyelv szláv rétegéből sem, mert oláh eredetű szavaink általában nem lettek köznyelvi szavakká, csak néhány került be erdélyi származású írók révén előbb a magyar irodalmi nyelvbe majd esetleg újabban a köznyelvbe is (pl. *ficsur*, *csutora*, *palacsinta*, *cimbora*); oláh eredetű jövevényszavaink javarészt lokális jellegűek, csak a kétnyelvű magyar-oláh vidékeken terjedtek el. Ezek szerint szavunk délszláv eredetű és már a XV. sz. körül terjedhetett el nyelvünkben, mit nagy családja és számos jelentésváltozata

békot *gürühaj* névvel jelölik (Szegedi Füz. 1:277), így ezen *gürü* szó nem tartozik a *görc* szó családjába.

²⁹ M é s z ö l y, Szegedi Füz. 3: 117.

³⁰ M é s z ö l y, Szegedi Füz. 3: 118.

bizonyít. A szláv *gora* kicsinyítő képzős szerb-horvát-szlovén *gorica* 'kis hegy' származékából fejlődhettek magyar nyelvi 'domb, halom, hegytető → dombvonulat → hegy, domb gerince → szántóföld kiemelkedő felső része ~ ház gerince → ember és állat gerince' jelentésfejlődéssel a különböző hangtestű magyar alakok.³¹ A *hegyfő, hegyláb, hegymál, hegyor, hegyhát, hegytaraj* elnevezéseknél az ember valamely testrészének nevével jelölte a hegy önönmagához viszonyított részét, a *gerinc* szó esetében pedig éppen ellenkezőleg a hegy felső vonulatának nevével jelölte saját hátának egy ehhez hasonló részét, t. i. a 'Rückgrat'-ot. Ez tehát teljesen ugyanaz a jelenség mint mikor az ugor ember a 'hegy, domb, dombvonulat' jelentésű szóval jelölte hátgerincét: ez az ugor *or*-tól a magyar *gerinc*-ig vezető útnak nyelvi története. Erdődi József.

Fajsi határjárás 1734-ben

Gróf Festetics József (1694—1757), Tolna földesura, az osztrák örökösödési háború vitéz tábornoka, a Bogyiszló községgel határos *Kistolna* birtokaért határpört indított a kalocsai érsekség ellen. Kistolna akkor Tolna városnak Dunán innen fekvő határrésze volt. Ma a Dunának szabályozása folytán Bogyiszló községgel egyetemben már a Dunának jobbpartjára került. *Tolnai sziget* néven is ismerik, minthogy az élő Duna s a tolnai Holt-Duna közt terül el.

Az évek hosszú során át tartó birtokper ügyiratai 303 lapnyi festes kötetté növekedtek. A kéziratos könyvet a kalocsai érsekuralom levéltára őrzi. Címe: *Processus Dni Generalis Festetics qua Dni Terrastris Tolnensis respectu Plagae Kis-Tolna conam Delegato Judicio Palatinali Ao 1746 contra Archiepiscopatum motus*. A nádori bíróságnál 1757-ben ért véget a pör.

Nemcsak Kistolna és Bogyiszló között állapították meg a határt, hanem Bogyiszlóval határos Fajsz községben is szükségessé vált a határjárás megejtése. A fajsi határjárást 1734-ben végezte el Pest vármegye alispánja és szolgabírája. A határjárásról fölvett latin jegyzőkönyv megőrizte a fajsi határneveket.

³¹ E jelentésfejlődéshez v. ö. a szláv *gora* szóból litván *nugarà* 'hegy háta → állat v. ember háta → gerinc'. Walde-Pokorny: *Et. Wb. d. idg.* Spr. I: 682.